

VOJENSKÉ ZDRAVOTNICKÉ LISTY

ROČNÍK L

ČERVENEC 1981

ČÍSLO 4

SOVĚTSKÉ ZDRAVOTNICTVÍ VE VELKÉ VLASTENECKÉ VÁLCE

Pplk. MUDr. Jaroslav PAČES, pplk. doc. MUDr. Albín ŽÁK, CSc.
(náčelník: genmjr. prof. MUDr. Jaroslav Vaňásek, CSc.)

Napadením Polska Německem dne 1. září 1939 započala druhá světová válka, která byla největší a nejurputnější válkou v dějinách lidstva. Bylo do ní zavlečeno 61 států s 1,7 miliardy obyvatel, přičemž 110 miliónů bojovalo v ozbrojených silách zúčastněných zemí. Jen mrtvých bylo v této válce 50 miliónů. Před čtyřiceti lety, dne 22. června 1941, zahájilo Německo v 3.15 h bez vyhlášení války útok proti Sovětskému svazu. Sovětský lid, který vždy upřímně usiloval o mír a mírovou výstavbu země, byl nucen chopit se zbraní, aby uhájil svou socialistickou vlast před fašistickým zotročením.

Počáteční období války bylo pro Sovětský svaz a jeho armádu krajně nepříznivé. Moment překvapení, převaha sil v počtu a výzbroji vojsk přinášely nepříteli velké, i když jen dočasné úspěchy. Fašističtí vetřelci nasadili proti Sovětskému svazu obrovskou údernou sílu: 5,5 miliónu vojáků a důstojníků v rámci 190 divízi, 3712 tanků, 47 260 děl a minometů a 4950 bojových letounů. Na zemi, ve vzduchu i na moři, všude probíhaly úporné boje. Koncem srpna 1941 měla pozemní vojska wehrmachtu ztráty 410 000 lidí a velmi těžké ztráty měla i sovětská armáda.

Komunistická strana a sovětská vláda přijaly zvláštní opatření k mobilizaci všelidového odporu proti nepříteli. Bojovým heslem se stal příkaz: „Vše pro frontu, vše pro vítězství. Dne 30. června 1941 byl vytvořen Státní výbor obrany SSSR. V červenci bylo vydáno prezídiem Nejvyššího sovětu SSSR nařízení o reorganizaci armády, spojů, orgánů propagandy a byla zavedena instituce vojenských komisařů. V krátké době musela být celá země, veškerý průmysl, doprava, zemědělství i zdravotnictví, přebudována pro potřeby obrany a ar-

mády. Dne 8. srpna 1941 J. V. Stalin převzal vrchní velení ozbrojených sil SSSR. Sovětská armáda byla doplňována lidmi, výzbrojí s bojovou technikou. Po všeobecné mobilizaci na začátku války bylo do jejich řad povoláno přes 5 miliónů lidí a rychle se formovaly nové útvary a svazky. Sovětsko-německá fronta byla v letech 1941—1945 hlavní a rozhodující frontou druhé světové války. Ve Velké vlastenecké válce se potvrdila správnost Leninovy myšlenky, že v každé válce závisí konečné vítězství na morálním stavu mas, které prolévají na bojišti krev.

Nemalou zásluhu na konečném vítězství Rudé armády nad fašistickými vojsky mělo i sovětské zdravotnictví. Sovětský lid měl v druhé světové válce největší ztráty, 20 miliónů mrtvých a více než 10 miliónů raněných. Osobní a pracovní hrdinství zdravotníků všech stupňů a kategorií, pracujících na frontě i v týlu země, navrátilo do boje 72,3 % raněných a 90,6 % nemocných vojáků. Zdravotníkům v jejich práci pomáhal všechen sovětský lid. Projevem hromadného hrdinství v těžkých válečných dobách, kdy byly sníženy dávky potravin, za nebývalého fyzického i psychického vypětí, bylo například hnutí dárcovství krve, které se rozvinulo v zázemí. V průběhu války darovalo krev přes pět a půl miliónu lidí. Celkem bylo za tuto dobu odebráno a odesláno na frontu 1 700 tun krve.

Za války, na základě zkušeností z prvních let sovětské společnosti, byla realizována úzká součinnost mezi orgány civilního i vojenského zdravotnictví. Ministerstvo zdravotnictví SSSR (v době války Lidový komisariát zdravotnictví) a Hlavní zdravotnická správa Rudé armády rozvinuly velké úsilí směřující k přestavbě všech součástí zdravotnické služby k zabez-

pečení úkolů válečného období. Sovětská vláda nelitovala prostředků na potřeby zdravotnictví. Za léta války bylo na rozvoj zdravotnictví v zemi vyčleněno 25 miliard rublů. Vývoj bojové situace v počátečním období Velké vlastenecké války vytvořil složité podmínky pro činnost řídicích i výkonných orgánů sovětského zdravotnictví. V krátké době musely být řešeny problémy organizace léčení velkého počtu raněných a nemocných, zabezpečeno udržení příznivé hygienicko-epidemiologické situace země a urychlena příprava zdravotnických kádrů. To mohlo být zabezpečeno jen urychlenou organizační přestavbou celého systému zdravotnictví.

Za války byly udržovány přímé kontakty a součinnost nejenom mezi Ministerstvem zdravotnictví SSSR a Hlavní zdravotnickou správou Rudé armády, ale i na nižších úrovních řízení, mezi náčelníky zdravotnické služby armád a divizí a místními zdravotnickými orgány. To umožňovalo manévrovat kádry i materiálně technickými prostředky v závislosti na konkrétní situaci. V řadě oblastí, při realizaci protiepidemických opatření a například při zásobování krví, bylo centrálně zabezpečeno jednotné řízení obou složek zdravotnického zabezpečení státu.

Na základě nařízení nejvyšších orgánů začalo v červenci 1941 doplňování sítě odsunových nemocnic na celkovou kapacitu 750 000 lůžek, což představovalo přibližně 1600 nemocnic. V říjnu 1941 byly všechny tyto odsunové nemocnice, vytvořené za války a rozmístěné v týlu země, podřízeny Ministerstvu zdravotnictví SSSR, armádní zdravotnické službě zůstalo řízení odsunových nemocnic ve frontovém a armádním týlu. Toto rozhodnutí Státního výboru obrany umožnilo vojenské zdravotnické službě více se orientovat na poskytování pomoci na předních zdravotnických etapách. Za šest měsíců roku 1941 rozvinulo Ministerstvo zdravotnictví SSSR 76 % všech odsunových nemocnic, z nich 70 % na teritoriu RSFSR.

Rozhodnutí Sovětské vlády ze dne 17. července 1941 bylo 632 rekreačních zařízení a 221 léčeben odborů změněno v nemocnice s celkovým počtem 55 000 lůžek. V RSFSR byla pro raněné a nemocné rozšířena lůžková kapacita využitím 751 léčeben (80 000 lůžek) a 547 rekreačních zařízení (37 000 lůžek). Pro potřebu nemocnic byly také přiděleny nejlepší veřejné budovy a školy. Ve školách bylo rozvinuto 45,4 % nemocnic, v ústavech 13,2 %, v léčebných zařízeních 11,6 % a v hotelech, klubech a internátech 29,8 % nemocnic.

Jedna z největších lůžkových kapacit byla na začátku roku 1942 soustředěna na Urale. Ve Sverdlovské, Čeljabinské, Permské a Krovské oblasti bylo začátkem roku 1942 rozvinuto 250 odsunových nemocnic, kde se léčilo přes 100 000 raněných a nemocných. V Povolží bylo rozvinuto 280 odsunových nemocnic s počtem 120 000 lůžek, v Turkmenské SSR

47 nemocnic a v Gruzii 37 odsunových nemocnic. Situace na frontě způsobovala, že některé nemocnice rozvinuté jako odsunové musely dočasně plnit funkci frontových, armádních, a dokonce polních pohyblivých nemocnic.

Pro zkvalitňování poskytované péče byly od roku 1942 organizovány kromě všeobecně chirurgických nemocnic také odsunové nemocnice specializované pro léčení poranění hlavy a páteře, poranění hrudníku a břicha, čelisti a obličeje, nemocnice urologické, ortopedické, pro léčení tuberkulózy a další. Ve velkých mnohoprofilových nemocnicích byla zřizována specializovaná oddělení pro léčení výše uvedených poranění, ale i např. pro poranění očí, periferních nervů a pro raněné po amputacích. Takové soustředění raněných jednoho druhu značně zlepšilo péči o raněné, zvýšilo kvalitu ošetření a projevilo se i ve výsledcích léčení.

V odsunových nemocnicích Ministerstva zdravotnictví SSSR bylo za celé období války léčeno 84 % raněných a 16 % nemocných. Podle druhu a tíže poranění bylo v těchto nemocnicích léčeno ze všech raněných 51,5 % pronikajících dutinových poranění nebo poranění dlouhých kostí s porušením velkých nervově cévních svazků, 31,5 % nepronikajících poranění trupu nebo poranění bez poškození dlouhých kostí a 17 % poranění nohy, ruky nebo prstů. Každým rokem stoupal v odsunových nemocnicích počet odoperovaných raněných. Zatímco v první polovině roku 1942 bylo ze sta raněných operováno 13, v roce 1943 již 32 a v roce 1944 dokonce 52 odoperovaných raněných. V posledních letech války se několikanásobně zvýšilo procento neurochirurgických zákroků a plastických operací. Za celé období války bylo v odsunových nemocnicích vyléčeno a vráceno do armády 57,6 % vojáků, propuštěno na dovolenou bylo 4,4 %, propuštěno mimo činnou službu 36,5 % a 1,5 % léčených zemřelo. Uvedená čísla svědčí o nepředstavitelném rozsahu práce, kterou museli vykonat lékaři, sestry a pomocný personál při ošetřování raněných a nemocných v hlubokém týlu. Bez jejich obětavé práce by nebylo možné vrátit bojeschopnost desetitísícům vojáků.

Velká pozornost byla v průběhu celé Velké vlastenecké války věnována hygienicko-protiepidemickým opatřením. Ministr zdravotnictví SSSR byl jmenován zmocněncem Státního výboru obrany pro koordinaci hygienicko-protiepidemického zabezpečení SSSR. Na tomto úseku došlo k jednotnému řízení a provádění všech opatření jak v armádě, tak na celém území SSSR. K zabezpečení příznivé hygienicko-epidemiologické situace byla zavedena přísná kontrola v místech soustředění velkého počtu osob, na železnicích a při vodní dopravě. Byl organizován dohled na dodržování nariadených opatření na nádražích, v přístavech, potravinářských závodech a ve veřejných (závodních) jídelnách. Při přepravě byly odděle-

ny vojenské kontingenty od civilního obyvatelstva.

V důsledku velkých přesunů obyvatelstva a zhoršení životních podmínek vznikla složitá epidemiologická situace. Bylo nutné vyvinout velké úsilí, aby byl v zemi udržen příznivý hygienicko-epidemiologický stav. K tomu byla provedena řada zásadních opatření ze strany státních, politických a zdravotnických orgánů. I když se zvýšil počet střevních onemocnění, zejména dyzentérie a břišního tyfu a objevil se větší počet onemocnění skvrnitým tyfem, byla tato onemocnění včas izolována a léčena. Byla zavedena povinnost pravidelně hlásit všechny infekčně nemocné, zabezpečit jejich včasnou hospitalizaci, kontrolovat provedení dezinfekčních opatření, hlásit osoby, které se stýkaly s nemocnými a provádět jejich kontrolu.

Rozšířila se preventivní činnost všech složek zdravotnictví, se zdravotnictvím na úseku hygienické péče spolupracoval široký aktiv občanů a spolu se zvyšováním počtu očkování průběh války ukázal, že dobře organizovaná hygienicko-protiepidemická služba, při správném provádění komplexu protiepidemických opatření, může uchránit obyvatelstvo před rozvinutím hromadných epidemických onemocnění i v nejtěžších válečných podmínkách.

V roce 1942 byla provedena řada opatření k ochraně zdraví a zlepšení kvality zdravotnické péče o pracující v podnicích zbrojního průmyslu, kde ve velkých podnicích byla zřízena zdravotnická oddělení. V době války vznikla i dorostová služba a při poliklinikách byly vytvořeny kabinety dorostového lékařství.

Zdravotnická péče o civilní obyvatelstvo zůstala i za války základní oblastí činnosti všech stupňů řízení. Zachovat práce schopnost a zdraví pracujících bylo stejně důležité, jako úspěšně bojovat na frontě. Při plnění těchto úkolů se zdravotnická služba potýkala s celou řadou těžkostí.

V důsledku proniknutí nepřítele do hloubky státního území ztratila zdravotnická služba velký počet léčebných a preventivních zařízení. Do armády byly povolány nejenom nejlepší zdravotnické kádry, ale byl mobilizován i velký počet zdravotnických automobilů státní zdravotní správy. V důsledku toho se lůžková kapacita státu zmenšila o 20 % a počet zdravotnických automobilů záchranné služby klesl na 70 %. Zvláště velký nedostatek lůžek se projevil v zařízeních pro léčení tuberkulózy (ztráta 31 % kapacity) a pro léčení nervově chorých (ztráta 46 % lůžek).

V druhém roce války byla lůžková síť doplňována a přiblížila se předválečné úrovni, tj. 7,2 lůžka na 1000 obyvatel. Počet nemocničních lůžek v SSSR byl v roce 1943 ve výši 353 245 (z toho pro infekčně nemocné 66 023 a tuberkulózu 26 895) a do roku 1945 se zvýšil na 510 720 lůžek (z toho pro infekčně nemocné 82 625 a tuberkulózu 46 550).

Zvýšená péče byla věnována matkám, kojencům a dětem, které ztratily rodiče. Dne 1. září 1942 bylo vydáno nařízení o poskytnutí podpory těhotným ženám a rodičkám, byla zajištěna placená mateřská dovolená. Od 8. června 1944 byla zvýšena státní podpora těhotným ženám, matkám s více dětmi a osamělým matkám. Značný počet dětí z jeslí, mateřských škol i dětských domovů byl evakuován na východ. Bylo organizováno celkové zaopatření i zdravotní péče na evakuačních cestách i v prostorech rozmístění.

Velký význam pro armádu a pro civilní zdravotnictví měla příprava lékařských a středních zdravotnických kádrů. V předválečném období značně vzrostl počet lékařů a středních zdravotnických pracovníků. Zatímco v roce 1913 bylo v Rusku cca 28 000 lékařů, jejich počet v roce 1940 vzrostl na 140 769 lékařů pracujících v civilním zdravotnictví. Z tohoto počtu lékařů bylo 6800 stomatologů a velký podíl měly ženy — 96 300 lékařek. V roce 1940 bylo v Sovětském svazu 427 000 zdravotnických pracovníků s úplným středoškolským vzděláním, z toho cca 228 000 zdravotních sester.

Po přepadení Sovětského svazu musela do armády odejít celá řada nejkvalitnějších zdravotnických kádrů. Zbývající pracovníci museli zabezpečit nejen plný rozsah zdravotnického zabezpečení obyvatelstva, ale i ošetřování a léčení raněných a nemocných vojáků odsunutých do týlu. Prakticky každý lékař pracoval za dva, protože na jednu fyzickou osobu připadalo v průměru 1,75 plánovaných tabulkových míst.

V prvních dnech války bylo z civilních zařízení povoláno do armády 69 600 lékařů. Kromě toho velký počet lékařů byl zařazen do odsunových nemocnic. Tím došlo k značným změnám ve věkové struktuře a v podílu lékařských odborností ve státní zdravotní správě.

V předvečer války se lékaři připravovali na 58 lékařských institutech, které měly v roce 1941 celkem 106 172 studentů. Po přepadení Sovětského svazu byla příprava zdravotnických pracovníků neobyčejně složitá. Bylo evakuováno 9 lékařských institutů, dalších 18 bylo sloučeno s jinými nebo bylo dočasně uzavřeno. V těchto institutech se učilo 45 345 studentů. Ve zkrácené lhůtě dokončilo studium medicíny 14 000 posluchačů IV. a V. ročníku.

Koncem července 1941 bylo lékařským institutům vydáno nařízení rozvrhnout výuku tak, aby v rámci praxe mohli studenti pomáhat v odsunových nemocnicích. Posluchači prvních dvou ročníků pracovali jako nižší personál, posluchači III. a IV. ročníků na funkcích středních zdravotnických pracovníků. Nižším řídicím orgánům bylo již 7. července 1941 nařízeno vyčlenit lékaře-učitele i zdravotnická zařízení a organizovat v nich ve velkém rozsahu kursy zdravotních sester a příslušnic družin Červeného kříže a Červeného

půlměsíce. Realizace tohoto nařízení byla hodnocena stejně jako plnění branného úkolu.

Pravidelný úbytek studentů na lékařských fakultách byl v předválečných letech v rozmezí 8–10 %, v roce 1941 dosáhl 25 %. Tak velký odchod posluchačů ze studia se mohl stát překážkou plánovitého doplňování lékařských kádrů. Proto byl kromě mimořádného příjmu studentů na fakulty v září 1941 proveden doplňující nábor v lednu 1942. Tato opatření zvýšila počet studentů medicíny o 22 000. V počátečním období války byla zkrácena doba studia na 3½ roku místo pěti let. Byly vypracovány nové učební programy zkrácené přípravy lékařů, podle kterých se vyučovalo jen to nejnutnější pro lékařskou praxi. Pracovní den studentů trval 7 hodin, letní prázdniny byly zkráceny na měsíc, zimní na týden. V červnu 1942 ukončili studium posluchači IV. ročníku, v únoru 1943 posluchači III. ročníku, což představovalo celkem 29 500 absolventů. Od podzimu 1942 byla u I. a II. ročníku zavedena normální délka výuky. V létě 1942 podalo přihlášky na lékařskou fakultu přes 29 000 studentů, přijato bylo 15 800. V roce 1943 bylo na lékařské fakulty přijato 20 138 posluchačů.

Zdravotnické školy v podřízenosti Ministerstva zdravotnictví SSSR absolvovalo v roce 1941 cca 52 000 středních zdravotnických pracovníků. Červený kříž a Červený půlměsíc připravil od června 1941 do ledna 1942 v zkrácených šestiměsíčních kurzech 106 000 zdravotních sester a dále vyškolil přes sto tisíc příslušnic zdravotnických družin Červeného kříže a Červeného půlměsíce. Ministerstvo zdravotnictví připravovalo také zdravotnické institutory pro potřeby armády.

Dne 30. června 1944 byla rozhodnutím vlády zřízena Akademie lékařských věd SSSR, čímž byly vytvořeny podmínky k rychlejšímu rozvoji lékařské vědy.

Velká péče byla věnována lékařům pracujícím v odsunových nemocnicích, zvláště lékařům chirurgických profilů. Při velkém nedostatku chirurgů v začátku války byly stovky

lékařů příbuzných a jiných odborností přeškoleny v institutech pro další vzdělávání lékařů a na lékařských institutech. V roce 1942 prošlo zdokonalovacím školením 8000 lékařů a ke konci tohoto roku bylo plánováno školení dalších 14 000. V letech 1942–1944 bylo pro odsunové nemocnice jen v RSFSR připraveno přes 18 000 lékařů a 70 000 sester. Mezi nemocnicemi byla praktikována výměna zkušeností ze zavádění nových metod léčení i používání nových léčebných prostředků. Výsledky práce a nové způsoby léčení byly zveřejňovány v samostatném časopise odsunových nemocnic „Nemocniční práce“. V odsunových nemocnicích vznikl velký počet významných vědeckých prací, které ovlivnily i poválečný rozvoj řady lékařských oborů.

Stručný přehled činnosti civilního zdravotnictví za války ve prospěch občanů i bojující armády nám umožňuje nahlédnout do řady problémů, s kterými se řídící i výkonné orgány státní zdravotní správy setkávaly od prvních dnů války až do vítězství. Civilní zdravotnictví pracovalo za války ve velmi obtížných podmínkách, které jsou v mnoha směrech srovnatelné s podmínkami činnosti vojenské zdravotnické služby. Dosud se na stránkách vojenského zdravotnického tisku na důležitou úlohu civilního zdravotnictví v období války zapomínalo, a proto jsme chtěli tímto článkem připomenout nesmírné hrdinství a pracovní vypětí všech pracovníků civilní zdravotnické služby SSSR v období Velké vlastenecké války a ukázat na jejich podíl na vítězství Sovětského svazu nad fašistickým Německem.

Zatímco v dřívějších válkách byla vojenská zdravotnická služba schopna pracovat vcelku nezávisle, nebo jen v nepřímé závislosti na ostatním zdravotnictví státu, potom v dnešním období, ve válkách vedených na rozsáhlých územích, s ohromnými počty raněných a nemocných na bojištích i v zázemí, to již není možné. Oba systémy mohou úspěšně plnit své poslání jen pokud pracují v úzké součinnosti a návaznosti a vycházejí ze stejných principů poskytování zdravotnické péče.